

РОЗДІЛ 5. ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.1.47>

ОСОБЛИВОСТІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВИХ ПРАЦІВНИКІВ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

Вапнярчук Б.В.,

аспірант кафедри трудового права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Вапнярчук Б.В. Особливості пенсійного забезпечення наукових працівників: реалії сьогодення.

Проблеми пенсійного забезпечення в Україні на сьогоднішній день є одним із найгостріших питань, у першу чергу, через його низький рівень, недосконалість чинного правового регулювання, існування різноманітних соціальних та демографічних проблем у державі. Зауважено, що сьогодні вітчизняна пенсійна система є фінансово нестабільною, не забезпечує розмір пенсій відповідно до трудового внеску більшості громадян і водночас створює умови для пільгового (здебільшого несправедливого) пенсійного забезпечення значної кількості пенсіонерів. Питання достатку й якості життя пенсіонерів стає дедалі більш актуальним, адже їх фінансовий стан є суттєво нижчим за європейські країни. Тому до важливих та пріоритетних завдань держави запропоновано віднести відновлення справедливості при визначенні пенсійних виплат – і сьогодні, і на майбутнє. Оскільки якщо людина чесно працювала все життя, вона має гарантовано отримувати гідну пенсію. *Мета статті* розглянути особливості пенсійного забезпечення наукових працівників в умовах сьогодення, на підставі чого зробити відповідні висновки. Зазначено, що правове регулювання пенсійного забезпечення наукових працівників є недосконалим, не достатньо забезпечує престижність наукової праці та не стимулює систематичного оновлення наукових кадрів. Звернуто увагу на доцільність проведення обов'язкової щорічної індексації пенсій, у тому числі пенсій науковців, та запровадження справедливого механізму нарахування їм виплат. Оскільки забезпечення економічних, соціальних та правових гарантій працівників, зокрема працівників наукової сфери – науковців, а також створення умов для проведення ефективних наукових досліджень, підвищить престижність заняття науковою діяльністю. Одним із шляхів досягнення результату та реалізації державою, покладених на неї функцій повинно бути вдосконалення законодавчої бази регулювання соціально-забезпечувальних правовідносин, а також соціального захисту та пенсійного забезпечення наукових працівників. Зазначено, що проведення державної політики у цій сфері можливе на основі вдосконалення правового регулювання й адаптації пенсійного забезпечення до міжнародних стандартів.

Ключові слова: науковий працівник, держава, гідне матеріальне забезпечення, пенсійне забезпечення, соціальний захист, гарантії, національне законодавство.

Vapnyarchuk B.V. Peculiarities of pension provision of scientific workers: realities of today.

The problems of pension provision in Ukraine today are one of the most acute issues, primarily due to its low level, the imperfection of the current legal regulation, the existence of various social and demographic problems in the state. It is noted that today the domestic pension system is financially unstable, does not provide the size of pensions in accordance with the labor contribution of the majority of citizens and at the same time creates conditions for preferential (mostly unfair) pension provision for a significant number of pensioners. The issue of the prosperity and quality of life of pensioners is becoming more and more urgent, because their financial condition is significantly lower than in European countries. Therefore, it is proposed to include the restoration of justice in the determination of pension payments – both today and in the future – among the important and priority tasks of the state. Because if a person has worked honestly

all his life, he should be guaranteed a decent pension. The purpose of the article is to consider the features of pension provision for scientific workers in today's conditions, on the basis of which to draw appropriate conclusions. It is noted that the legal regulation of the pension provision of scientific workers is imperfect, does not sufficiently ensure the prestige of scientific work and does not stimulate the systematic renewal of scientific personnel. Attention was drawn to the expediency of mandatory annual indexation of pensions, including the pensions of scientists, and the introduction of a fair mechanism for calculating their payments. Since the provision of economic, social and legal guarantees for employees, in particular the employees of the scientific sphere - scientists, as well as the creation of conditions for conducting effective scientific research, will increase the prestige of engaging in scientific activity. One of the ways to achieve the result and implement the functions assigned to the state should be to improve the legislative framework for the regulation of social security relations, as well as social protection and pension provision of scientific workers. It is noted that the implementation of state policy in this area is possible based on the improvement of legal regulation and adaptation of pension provision to international standards.

Key words: researcher, state, decent material security, pension security, social protection, guarantees, national legislation/

Постановка проблеми. Пенсійне забезпечення є однією з найактуальніших соціально-економічних проблем сучасності та як складник соціального захисту воно пов'язане з політичними й економічними процесами, тому в історичному аспекті його потрібно розглядати в розрізі тенденцій, які спостерігаються в суспільстві. В умовах глобального старіння населення пенсійні системи, засновані на принципі солідарності поколінь, не спроможні забезпечити гідний рівень життя непрацездатним і особам похилого віку. Складні, глобальні та довготривалі особливості цієї проблеми потребують пошуку нових методів дослідження можливості моделювання еволюційної динаміки пенсійних систем. Вплив на пенсійну систему таких чинників, як несприятлива демографічна ситуація, недостатній рівень економічного розвитку в країні, наявність безробіття, порушень у сфері оплати праці не дозволяє забезпечити належний соціальний захист населення країни. Із передбачених у законодавстві трьох рівнів пенсійної системи, сьогодні фактично працює лише солідарна, яка передбачає виплату пенсій теперішнім пенсіонерам за рахунок працюючих осіб. Звичайно, реформи в країні здійснюються, проте належного пенсійного забезпечення громадяни України не мають [1, с. 3]. І тому проблеми пенсійного забезпечення в Україні на сьогоднішній день є одним із найгостріших питань, у першу чергу, через його низький рівень, недосконалість чинного правового регулювання, існування різноманітних соціальних та демографічних проблем у державі.

Стан опрацювання. Теоретичними та практичними аспектами пенсійного забезпечення займалися такі вітчизняні науковці, як М.І. Боднарук, Н.Б. Бологіна, В.Я. Бурак, І.О. Гуменюк, Л.М. Князькова, Т.В. Кравчук, І.В. Оклей, С.М. Синчук, А.В. Скоробагатько, Г.І. Чанишева, М.М. Шумило, І.С. Ярошенко, О.М. Ярошенко та ін.

Мета статті: розглянути особливості пенсійного забезпечення наукових працівників в умовах сьогодення, на підставі чого зробити відповідні висновки.

Виклад основного матеріалу. Одним із пріоритетних напрямків державної політики є розвиток науки як визначального джерела економічного зростання і невід'ємної складової національної культури і освіти. Розвиток науки неможливий без створення належних умов реалізації наукового потенціалу наукових кадрів. Це вимагає насамперед належного правового забезпечення трудових та пенсійних прав наукових працівників, що дозволить не тільки підвищити рівень та ефективність науково-дослідних розробок, а й сприятиме стабільності трудових відносин у сфері науки та дасть змогу припинити інтенсивну плинність високоінтелектуальних наукових кадрів у зарубіжні країни [2, с. 1]. Проте чинне законодавство, яке регулює зазначені питання, в тому числі і Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність», далеке від досконалості, багато питань взагалі лишилися поза межами правового регулювання. У зв'язку з цим виникає необхідність дослідження проблем правового регулювання пенсійного забезпечення наукових працівників (науковий працівник – вчений, який за основним місцем роботи та відповідно до трудового договору (контракту) професійно займається науковою, науково-технічною, науково-організаційною або науково-педагогічною діяльністю та має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації [3]).

Закони, які регулюють відносини з приводу пенсійного забезпечення, умовно можна поділити на дві групи: загальні та спеціальні. Загальні, тобто ті, які регулюють основні моменти пенсійного за-

безпечення, а спеціальні – ті, що встановлюють відповідні правила у сфері пенсійного забезпечення для конкретно визначеної категорії осіб, у нашому випадку для наукових працівників. Так, правова основа спеціального пенсійного забезпечення наукових працівників регулюється великою кількістю нормативно-правових актів, до яких, у першу чергу, можна віднести Конституцію України, яка в ст. 46 містить загальне положення про те, що громадяни України мають право на соціальний захист, який передбачає право на забезпечення державою у разі втрати годувальника, старості, безробіття та в інших випадках, передбачених законом, а також включає право громадян на спеціальне пенсійне забезпечення, якому сьогодні приділяється велика увага. Також слід звернути увагу на те, що спеціальне пенсійне забезпечення виражається не тільки у формі спеціальних пенсій, а й може мати прояв у додаткових відпустках, безкоштовному харчуванні, безкоштовному лікуванню у санаторно-профілактичних закладах та ін.

Відповідно до ст. 37 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» пенсійне забезпечення наукових (науково-педагогічних) працівників здійснюється відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [4], в якому пенсію визначено як щомісячну пенсійну виплату в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого цим Законом пенсійного віку чи визнання її особою з інвалідністю або отримують члени її сім'ї у випадках, визначених цим Законом. Тобто починаючи з 03.10.2017 пенсії науковим та науково-педагогічним працівникам призначаються в порядку та на умовах, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», відповідно до якого розмір пенсії науковим працівникам залежить від тривалості страхового стажу, середньомісячного заробітку і періоду, за який заробіток враховано для розрахунку пенсії; права на надбавки та підвищення, часу виходу на пенсію, відомостей про працевлаштування та звільнення з роботи тощо.

Відповідно до частини 1 статті 24 вказаного Закону страховий стаж визначено як період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню та за який щомісяця сплачені страхові внески в сумі не меншій, ніж мінімальний страховий внесок. Основними його критеріями є період, протягом якого особа була застрахована в системі пенсійного забезпечення, а також обов'язковий фактор – щомісячна сплата страхових внесків до відповідного фонду пенсійного забезпечення. В юридичній літературі поняття страхового стажу є максимально наближеним до законодавчого визначення. Так, О.М. Ярошенко визначає страховий стаж як період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню і сплачуються внески (нею або роботодавцем) на страхування, якщо інше не передбачено законодавством [5, с. 195].

Водночас стаж наукової роботи визначається згідно з Переліком посад наукових (науково-педагогічних) працівників підприємств, установ, організацій, вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на призначення пенсії та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до статті 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 04.03.2004 р. № 257 [6], з урахуванням положень ст. 22-1, 22-2, 22-3 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність».

Посадами наукових працівників наукових установ та організацій (їх філіалів, відділень тощо) є: керівник (президент, генеральний директор, генеральний конструктор, директор, начальник); заступник керівника (віце-президент, заступники генерального директора, генерального конструктора, директора, начальника) з наукової роботи; академік-секретар (його заступники); головний учений секретар, учений секретар (їх заступники); керівник (завідувач) та заступники керівника (завідувача) наукового підрозділу (відділу, лабораторії, сектору, бюро, групи); головний конструктор, головний інженер, головний технолог з основного напрямку діяльності наукової установи, організації, закладу та їх заступники; провідний конструктор, провідний інженер, провідний технолог з основного напрямку діяльності наукової установи, організації, закладу; головний науковий співробітник; провідний науковий співробітник; старший науковий співробітник; науковий співробітник; науковий співробітник-консультант; молодший науковий співробітник; докторант. До наукових працівників належать також особи, які мають науковий ступінь і працюють за спеціальністю відповідно до групи спеціальностей галузі науки, з якої присуджено науковий ступінь.

Крім цього, ст. 24 Закону передбачено, що для осіб, які працювали (працюють) на посадах наукових (науково-педагогічних) працівників, попередній стаж державної служби зараховується до стажу наукової роботи незалежно від наявності перерв у роботі. Стаж державної служби визначається згід-

но з Порядком обчислення стажу державної служби, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 03.05.94 р. № 283.

До стажу наукової роботи також зараховується час роботи осіб, які мають науковий ступінь, за спеціальністю відповідно до групи спеціальностей галузі науки, з якої присуджено науковий ступінь, з дня зайняття посади за цією спеціальністю; час роботи наукових (науково-педагогічних) працівників на посадах, зазначених у статті 118 Кодексу законів про працю України [7]; час навчання в аспірантурі чи ад'юнктурі за денною (очною) формою навчання випускникам аспірантури, ад'юнктури. Проте робота на цих посадах зараховуватиметься за умови, що їй передувала та після неї слідувала наукова робота.

Відповідно до статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у разі, якщо застрахована особа після призначення пенсії продовжувала працювати, перерахунок пенсії проводиться з урахуванням не менш як 24 місяців страхового стажу після призначення (попереднього перерахунку) пенсії незалежно від перерв у роботі. Перерахунок проводиться із заробітної плати (доходу), з якої обчислена пенсія. За бажанням пенсіонера перерахунок пенсії проводиться із заробітної плати за періоди страхового стажу, зазначені в частині першій статті 40 цього Закону, із застосуванням показника середньої заробітної плати (доходу), який урахується під час призначення (попереднього перерахунку) пенсії. У разі якщо застрахована особа після призначення (перерахунку) пенсії має менш як 24 місяці страхового стажу, перерахунок пенсії проводиться не раніше ніж через два роки після призначення (попереднього перерахунку) з урахуванням страхового стажу після її призначення (попереднього перерахунку) та заробітної плати, з якої призначено (попередньо перераховано) пенсію.

Отже, пенсія науковим працівникам призначається за умови звернення за призначенням пенсії та звільнення з посади наукового працівника. Втім пенсіонерам, які після призначення пенсії відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» працювали за контрактом на посадах наукових (науково-педагогічних) працівників не менш як два роки і мали більш високий заробіток, ніж той, з якого було обчислено пенсію, встановлюється, за їх заявою, новий розмір пенсії виходячи з більш високого заробітку за два роки підряд після призначення пенсії.

Слід також зазначити, що з 01.10.2017 незалежно від дати призначення пенсії, науковим і науково-педагогічним працівникам у період роботи на посадах наукових та науково-педагогічних працівників пенсія виплачується в призначеному розмірі. Тобто пенсія науковому працівнику виплачується в повному розмірі незалежно від його доходів, одержуваних після виходу на пенсію. Пільги щодо дострокового виходу на пенсію для наукових (науково-педагогічних) працівників законодавчо не передбачені.

На сьогодні відповідно до чинного законодавства умовами для призначення пенсії є: досягнення певного віку, наявність наукового (для чоловіків – 20 років, для жінок – 15 років) та страхового стажу (для чоловіків – 35 (до 2011 року – 25), для жінок 30 (до 2011 року – 20)). Пенсії науковим (науково-педагогічним) працівникам призначаються в розмірі 60% суми заробітної плати такого працівника, на яку відповідно до законодавства нараховується збір на обов'язкове державне пенсійне страхування. До речі до 2011 року пенсії науковим (науково-педагогічним) працівникам призначалися в розмірі 80%. Вважаємо такі зміни щодо даної категорії працівників необґрунтованими.

Отже, оскільки право на наукову пенсію пов'язане з наявністю наукового стажу (20 років у чоловіків та 15 років у жінок), то основним, звичайно, є підтвердження цього стажу. Тому окрім документів про стаж (основним є трудова книжка), обов'язково надається довідка про підтвердження стажу наукової роботи підприємств, установ, організацій, вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації або їх правонаступників). Органом, який має право видавати довідки про підтвердження наукового стажу є орган державної влади або Національна академія наук України, або національні галузеві академії наук, до сфери управління яких належали підприємство, установа, організація, або до компетенції яких належать відповідні напрями наукової (науково-технічної) діяльності.

Як бачимо, правове регулювання пенсійного забезпечення наукових працівників є недосконалим, не достатньо забезпечує престижність наукової праці та не стимулює систематичного оновлення наукових кадрів. У зв'язку з цим Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» потребує вдосконалення. Пенсії та інші види соціальних виплат і допомоги повинні забезпечувати гідний рівень життя, який не може бути нижчим від прожиткового мінімуму, передбаченого законом. Якщо людина чесно працювала все життя, вона має гарантовано отримувати гідну пенсію.

Звичайно всі громадяни мають право на пенсійне забезпечення, проте ті громадяни, у нашому випадку наукові працівники, які сплачують більші внески або працюють довше за інших, мають право й повинні отримувати більш високу пенсію, тобто пенсійне забезпечення має діяти за страховими і принципами соціальної справедливості. Водночас після березневої індексації 2023 року так і залишилися без підвищення виплат пенсії науковців, хоча з 1 липня 2023 року обіцяють, що також буде проіндексовано на 19,7% спеціальні пенсії для 22,7 тис. науковців, державних службовців, працівників органів місцевого самоврядування [8]. І це буде правильним рішенням, оскільки законодавчо встановлено, що держава встановлює для наукових (науково-педагогічних) працівників, які мають необхідний стаж наукової роботи, пенсії на рівні, що забезпечує престижність наукової праці та стимулює систематичне оновлення наукових кадрів.

Висновки. Підсумовуючи викладене зазначимо, що сьогодні вітчизняна пенсійна система є фінансово нестабільною, не забезпечує розмір пенсій відповідно до трудового внеску більшості громадян і водночас створює умови для пільгового (здебільшого несправедливого) пенсійного забезпечення значної кількості пенсіонерів. Сьогодні питання достатку та якості життя пенсіонерів стає дедалі більш актуальним, адже їх фінансовий стан є суттєво нижчим за європейські країни. Тому до важливих та пріоритетних завдань держави слід віднести відновлення справедливості при визначенні пенсійних виплат – і сьогодні, і на майбутнє. Оскільки якщо людина чесно працювала все життя, вона має гарантовано отримувати гідну пенсію. Доцільно проводити обов'язкову щорічну індексацію пенсій, у тому числі пенсій науковців, та запровадити справедливий механізм нарахування їм виплат. Оскільки забезпечення економічних, соціальних та правових гарантій працівників, зокрема працівників наукової сфери – науковців, а також створення умов для проведення ефективних наукових досліджень, підвищить престижність заняття науковою діяльністю.

Тому одним із шляхів досягнення результату та реалізації державою покладених на неї функцій повинно бути вдосконалення законодавчої бази регулювання соціально-забезпечувальних правовідносин, а також соціального захисту та пенсійного забезпечення наукових працівників. Вважаємо, що проведення державної політики у цій сфері можливе на основі вдосконалення правового регулювання й адаптації пенсійного страхування до міжнародних стандартів, дотримання суб'єктами системи вимог законів, інших нормативно-правових актів, оптимального поєднання принципів, методів, інструментів, створення умов проведення, функціонування та ефективного розвитку системи, що дозволить досягти реалізації прав громадян гідного пенсійного забезпечення в Україні.

Список використаних джерел:

1. Драбик О.М. Державне регулювання пенсійного забезпечення в контексті соціального захисту сільського населення: дис. ... канд. економ. наук: 08.00.03. Кам'янець-Подільський, 2018. 255 с.
2. Скоробагатько А.В. Правове регулювання пенсійного забезпечення наукових працівників: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2004. 19 с.
3. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 3. Ст. 25.
4. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 2981-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 49-51. Ст. 376.
5. Право соціального забезпечення в Україні: підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. / за заг. ред. Т.А. Занфірової, С.М. Прилипка, О.М. Ярошенка. Харків: ФІНН, 2012. 640 с.
6. Перелік посад наукових (науково-педагогічних) працівників установ, організацій, підприємств, вищих навчальних закладів, перебування на яких дає право на призначення пенсії та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність": затв. постановою Кабінету Міністрів України від 04.03.2004 № 257. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2004-%D0%BF#Text>.
7. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08/page5>.
8. Уряд розширив індексацію: українці з найменшими пенсіями отримують збільшення доходів майже на 20%. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/22627.html>.